

ÖZÜ İLƏ ƏQD BAĞLAMA, YOXSА TƏMSİL SƏLAHIYYƏTİNDƏN SUI-İSTİFADƏ? KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİ PLENUMUNUN 23 İYUL 2013-CÜ İL TARİXLİ QƏRARININ TƏHLİLİ

DÜNYAMİN NOVRUZOV¹

Annotasiya

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun M. Şahverdiyevanın şikayəti üzrə qəbul etdiyi 23 iyul 2013-cü il tarixli qərarının predmetini təşkil edən məhkəmə işində təmsilçi özünün kredit öhdəliyinin icrasının təminatı qismində təmsil olunanın mənzilini kreditorun (bankın) lehinə ipoteka ilə yüklü etmişdir. Təmsil olunan ipoteka müqaviləsinin təmsilçinin şəxsən özü barəsində bağlanmış əqd olduğu əsası ilə mübahisələndirmiş, lakin ümumi məhkəmələr həmin iddianı rədd etmişlər. Plenum, ərizəçinin fərdi şikayətini əsaslı hesab edərək Ali Məhkəmənin müvafiq qərarını qüvvədən düşmüş hesab etmişdir. Plenum gəldiyi nəticənin hüquqi əsası kimi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 359.3 və 140-cı maddələrinə istinad etmişdir. Həmin normalardan birincisi, şəxsən özü ilə əqd bağlanması, ikincisi isə, daşınmaz əşya üzərində mülkiyyət hüququnun vicdanlı əldə edilməsi halları ilə bağlıdır. Hazırkı məqalə çərçivəsində bu növ əqdlərə münasibətdə Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsinin tətbiqinin əsaslılığı araşdırılmışdır. Belə ki, “şəxsən özü ilə əqd bağlama” və “təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə” anlayışları arasında fərqləndirmə aparılmasının zəruriliyi vurğulanmışdır. Qərarının predmetini təşkil edən məhkəmə işinin halları baxımından ortada “şəxsən özü ilə əqd bağlama” deyil, “təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə” halının olduğu irəli sürülmüşdür. Bu mənada, Plenumun təmsil səlahiyyətindən sui-istifadəyə dair normaya (Mülki Məcəllə, m. 360.1-ə) istinad edərək şikayətə hüquqi qiymət verməsi məqsədəuyğun olardı. Bu şəxsən özü ilə əqd bağlamadan fərqli olaraq, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadənin varlığı hər bir halda bağlanmış əqdin dərhal etibarsız olmasını deməyə imkan vermir. Əksinə, burada qarşı-qarşıya duran iki (təmsil olunanın və əqdin qarşı tərəfinin) mənafe vardır və mübahisənin həlli zamanı bu məqam diqqətə alınmalıdır. Digər tərəfdən, məqalədə, Mülki Məcəllənin 140-cü maddəsinin bu növ münasibətlərə tətbiqinin mümkün olmamasına dair mövqe ifadə edilmişdir. Çünki mübahisə kreditorun ipoteka hüququnu daşınmaz əmlakın dövlət reyestrindəki qeydə etimad edərək əldə etməsi ilə bağlı meydana gəlməmişdir.

Açar sözlər: *şəxsən özü ilə əqd bağlama, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə, etibarsızlıq, ipoteka müqaviləsi, təmsilçilik hüququ, Konstitusiya Məhkəməsi, Mülki Məcəllə.*

I. Giriş

A. Faktlar

İddiaçı Şahverdiyeva cavabdehlər Bank və İbrahimova qarşı ipoteka müqaviləsinin etibarsız hesab edilməsi tələbi ilə Bakı şəhəri Səbail rayon məhkəməsinə müraciət etmişdir. İddia ərizəsi onunla əsaslandırılmışdır ki, İbrahimov və Bank arasında 5 aprel 2010-cu il tarixli kredit müqaviləsi bağlanmışdır. Şahverdiyeva kredit müqaviləsi üzrə borclu deyildir və mülkiyyətində mənzil vardır. Şahverdiyeva tərəfindən İbrahimova etibarnamə verilmişdir. İbrahimov isə həmin etibarnamə əsasında Şahverdiyevanın adından (təmsilçisi qismində) Bankla ipoteka müqaviləsi bağlamışdır. Başqa sözlə, mənzil, İbrahimovun Bank qarşısında olan əsas öhdəliyinin icrasının təminatı məqsədilə ipoteka ilə yüklü edilmişdir. Şahverdiyeva, Mülki Məcəllənin 337, 339, 352, 359.2, 359.4 və 360.1-ci maddələrinin tələblərinin pozulması əsası ilə həmin ipoteka müqaviləsinin etibarsız hesab edilməsini xahiş etmişdir.

Bakı şəhəri Səbail rayon məhkəməsinin 26.11.2010-cu il tarixli qətnaməsilə iddiaçı Şahverdiyevanın cavabdehlər Bank və İbrahimova qarşı ipoteka müqaviləsinin etibarsız sayılması tələbinə dair iddiası rədd edilmişdir. Həmin qətnamə Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin 19.10.2011-ci il tarixli qətnaməsi ilə dəyişdirilmədən saxlanılmışdır. Ali Məhkəmə də Şahverdiyevanın kassasiya

¹ Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü, İstanbul Universiteti Hüquq fakültəsinin doktorantı.
email: dunyamin.novruzov@ogr.iu.edu.tr

şikayətini təmin etməmişdir. Beləliklə, ümumi məhkəmələrin qənaətinə görə, Şahverdiyevanın iddiasının təmini üçün əsaslar mövcud olmamışdır.

B. Qərar

Mülki qanunvericilik əqdin təmsilçi vasitəsilə bağlanmasını istisna etmir. Lakin qanunverici bunun üçün müvafiq qaydalar müəyyən etmişdir. Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsinə əsasən təmsilçi təmsil edilən adından şəxsən özü barəsində əqdlər bağlaya bilməz. Göstərilən qadağanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təmsil olunan təmsilçilikdə ən üstün müdafiyyəyə malik olduğundan onun qanuni maraqları təmin edilməlidir.

İlk növbədə, aydınlaşdırılmasına ehtiyac olan hal təmsil edilən şəxsin belə etibarnamənin verilməsində hansı əqdlərin bağlanmasına yönələn iradə ifadəsi olması nəzərə alınmalıdır. Belə ki, həmin şəxs tərəfindən verilən etibarnamədə konkret subyektə münasibətdə konkret şərtlərlə əqdin bağlanmasına dair səlahiyyətlər əks olunmuşdursa, o zaman təmsil olunanın iradə və maraqları müəyyən şəkildə ifadə olunur və təmsilçi təmsil olunanın özünün formalaşdırdığı iradənin vasitəçisi qismində çıxış edir. Mülki Məcəllənin 269.1 və 269.5-ci maddələrinə müvafiq olaraq ipoteka əsas öhdəliyin icrasının təminatı üsuldur və ipoteka müqaviləsinə (öhdəliyi təmin edən) hər hansı mülki-hüquqi müqaviləsi, o cümlədən kredit müqaviləsi (əsas öhdəlik) ilə birlikdə baxılmalıdır.

Mülki işin məhkəmələr tərəfindən müəyyən edilmiş hallarından görünür ki, İbrahimov və Bank arasında bağlanmış kredit müqaviləsi (əsas öhdəlik) İbrahimovun maraqlarına uyğun bağlanmışdır. Belə ki, bu müqavilədə borclu təmsil olunan Şahverdiyeva deyil, İbrahimov özü olmuşdur. Şahverdiyeva mülkiyyətində olan mənzilə dair (öhdəliyi təmin edən) ipoteka müqaviləsi də onun etibarnaməsi əsasında İbrahimov tərəfindən kredit müqaviləsi üzrə bank qarşısında öz öhdəliklərinin təmin olunması üçün bağlanmışdır.

Burada nəzərə alınmalıdır ki, mənzilə dair etibarnamə verilərkən Şahverdiyeva (təmsil olunan), İbrahimova bu etibarnamə ilə onun maraqlarını üçüncü şəxslər qarşısında təmsil etmək və İbrahimov özünün maraqları daxilində deyil, Şahverdiyevanın maraqlarından hərəkət etmək səlahiyyəti vermişdir. Lakin ümumi məhkəmələr tərəfindən ərizəçinin onun etibarnaməsi əsasında ipoteka müqaviləsi bağlanarkən göstərilən maddi hüquq normalarının tələblərinə riayət edilməməsi barədə irəli sürdüyü dəlillərə lazımı hüquqi qiymət verilməmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumu Mülki Məcəllənin 140 və 271.1-ci maddələrinin göstərişlərinə də öz qərarında istinad etmişdir.

II. Qərarın təhlili

Fikrimcə, aşağıdakı 3 hala aydınlıq gətirilməsi zəruridir:

- birincisi, ipoteka müqaviləsi təmsilçinin şəxsən özü barəsində bağladığı əqd kimi qiymətləndirilə bilərmi? Başqa sözlə, bu halda “özü ilə əqd bağlama”, yoxsa “təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə”dən söhbət gedir?
- ikincisi, təmsil olunan və üçüncü şəxsin (konkret halda, bankın) mənafeləri arasında tarazlıq necə qorunmalıdır?
- üçüncüsü, daşınmaz əmlaka dair mülkiyyət və digər əşya hüquqlarına münasibətdə vicdanlı əldə etməni nəzərdə tutan Mülki Məcəllənin 140-cı maddəsinin tətbiqi yerindədirmi?

A. İpoteka müqaviləsinin təmsilçinin şəxsən özü barəsində bağladığı əqd kimi qiymətləndirilməsinin mümkünlüyü

1. “Özü ilə əqd bağlama” (Insichgeschäft) anlayışı

Hüquq ədəbiyyatında “özü ilə əqd bağlama” termini şəxsin bir əqdi həm təmsil edilən tərəfin təmsilçisi, həm də qarşı tərəf (üçüncü şəxs) olaraq bağladığı halları ifadə etmək üçün istifadə olunur [4, s. 809; 8, s. 523; 3, s. 51; 6, s. 183; 2, s. 274; 10, s. 486; 5, s. 671]. Təmsil səlahiyyətinə dair məhdudlaşdırıcı bir norma olan Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsindən aydın olduğu kimi, özü ilə əqd bağlama iki fərqli formada təzahür edə bilər.

a. Şəxsən özü barəsində müqavilə (əqd) bağlama (Selbstkontrahierens). Bu halda, təmsilçi özü müqavilənin (əqdin) qarşı tərəfi qismində çıxış edir, yəni həm öz adından, həm də təmsil etdiyi şəxs adından hərəkət edir (Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsinin 1-ci cümləsi). Məsələn, T ona verilmiş etibarnamə əsasında M-ə məxsus rəsm tablosunu satmaq səlahiyyətinə malikdir. T həmin tablonu özü satın alır. Qeyd edilməlidir ki, bu cür əqdlərin, bir qayda olaraq, müqavilə (ikitarəfli əqd) şəklində ortaya çıxma ehtimalı yüksəkdir. Bununla belə, birtərəfli əqdlərin də Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsinin 1-ci cümləsinin təsiri altına düşməsi istisna edilmir. Məsələn, birtərəfli əqdin sahibi ilə həmin əqdin ünvanlandığı şəxsin eyni olması halında (T-nin təmsilçisi olduğu F-in adından özünə münasibətdə müqaviləyə xitam verilməsi barədə əqd ünvanlaması) olduğu kimi [3, s. 274].

b. Bir neçə şəxsin təmsilçisi kimi əqd bağlama (Mehrfachvertretung). Bu halda, bir şəxsin təmsilçisi həm də digər tərəfin təmsilçisi qismində çıxış edir [6, p. 183; 10, p. 486]. Birinci ehtimaldan fərqli olaraq, burada təmsilçi özü kontragentə çevrilməməkdə, iki rolu eyni anda ifa etdikdən sonra “hüquq səhnəsi”ndən çəkilməkdədir. Məsələn, yuxarıda verilmiş nümunəni davam etdirsək, T rəsm tablosunu özü deyil, dostu D-nin təmsilçisi kimi satın alır. Beləliklə də, T, həm satıcı M-i, həm də, alıcı D-ni təmsil etmiş olur. Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsindəki “*eyni zamanda təmsilçisi olduğu*” ibarəsilə ifadə edilmək istənilən hal bundan ibarətdir. Bu ehtimalda, təmsil edilən şəxslər arasındakı mənafə toqquşması məhz təmsilçinin şəxsinə birləşməkdədir.

2. Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsinin məqsədi

Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsinin əsas məqsədi şəxsən özü barədə müqavilə (əqd) bağlama halında, təmsil edilənə, bir neçə şəxsin eyni zamanda təmsili halında isə təmsil edilənlərdən biri əleyhinə meydana çıxma biləcək mənafə toqquşmalarına qarşı qorumanı təmin etməkdir [11, s. 599]. Belə ki, bu kimi hallarda, təmsilçi ya öz mənafeyi ilə yanaşı təmsil edilənin mənafələrini (şəxsən özü barədə müqavilə halı), ya da iki müxtəlif şəxsin (bir neçə şəxsin eyni zamanda təmsili ehtimalında) toqquşan mənafələrini təmsil etməkdədir [8, s. 623; 2, s. 274; 5, s. 673]. Məsələn, həm satıcı, həm də alıcı adından alqı-satqı müqaviləsinin şərtlərini müzakirə edən və bağlayan təmsilçinin, onların toqquşan mənafələri arasında ədalətli tarazlığı təmin edəcəyini düşünmək sadəlövhlik olardı.

3. Təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə

Təmsil səlahiyyəti, təmsilçinin üçüncü şəxslərlə təmsil olunan barəsində hüquqi nəticə doğuran hansı əqdləri bağlaya biləcəyini müəyyənləşdirir (Mülki Məcəllənin 359.1-ci maddəsi). Ancaq təmsil səlahiyyəti, bir qayda olaraq, təmsilçinin təmsil olunanla daxili münasibətlərindən irəli gələn vəzifələrlə məhdudlaşmır. Belə bir məhdudlaşma hüquqi müəyyənlik prinsipi ilə uzlaşmazdı, çünki qarşı tərəf təmsil səlahiyyətinin məzmunu və hədlərini, məsələn, etibarnamə və ya qanun mətnindən hərəkətlə müəyyənləşdirə bilər, ancaq konkret halda, təmsilçinin əqd bağlayarkən üzərinə düşən vəzifələri vicdanla yerinə yetirib yetirmədiyinə qiymət verə bilməz [8, s. 624]. Bu səbəbdən, xarici münasibətlərdə təmsil səlahiyyəti ilə daxili münasibətlərdə təmsilçinin vəzifələri arasında bir fərqləndirmə aparılmalıdır. Bu mənada, təmsil səlahiyyəti təmsilçinin xarici münasibətlərdə edə biləcəklərini nizama salır, daxili münasibətlər isə təmsilçinin təmsil olunana münasibətdə etməsinə icazə verilənləri ehtiva edir. Ona görə də, təmsilçilikdə təmsil səlahiyyətini daxili münasibətdən ayıran Mücərrədləşdirmə prinsipi (Abstraktionsprinzip) qüvvədədir. Başqa sözlə, bu prinsipin məqsədi, təmsil səlahiyyətini üçüncü şəxsin mənafeyini qorumaq naminə təmsil olunan və təmsilçi arasındakı daxili münasibətdən ayırmaqdır [2, s. 271]. Dolayısı ilə, təmsilçi, təmsil səlahiyyəti çərçivəsində hərəkət etmişsə, bağladığı əqd təmsil olunan barəsində hüquqi nəticə doğuracaqdır; təmsilçinin təmsil olunanla daxili münasibətlərinə görə bu cür davranmamalı olması, bağlanmış əqdin etibarlılığına təsir göstərməyəcəkdir [6, s. 181]. Hətta təmsilçi daxili münasibətdə üzərinə qoyulmuş vəzifəni qəsdən (məsələn, təmsil olunana zərər vurmaq məqsədilə) pozaraq təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə etmiş olsa belə, bağlanmış əqd təmsil olunan barəsində hüquqi nəticə doğuracaqdır.

Göründüyü kimi, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə, təmsilçinin təmsil olunanla arasındakı daxili münasibətlərə əsasən üzərinə qoyulmuş məhdudluqları gözdən keçirməyi tələb etməsi halında ortaya çıxır. Başqa sözlə, bu halda, problem təmsil səlahiyyətinin hədləri deyil, təmsilçinin davranış tərzii ilə

bağlıdır; çünki təmsilçi formal (rəsmi) olaraq təmsil səlahiyyətləri çərçivəsində davranmış kimi görünərsə də, təmsil olunanla daxili münasibətlərindəki qaydaları kobud şəkildə pozaraq bu səlahiyyətlərdən sui-istifadə etməkdədir. Məsələn, A ona məxsus mənzilin satması üçün B-yə etibarnamə verir. Ancaq tapşırır ki, mənzili 250.000 AZN-dən aşağı satmasın. B isə mənzili D-yə 175.000 AZN-ə satır. Bu hal təmsilçinin təmsil olunan qarşısında təzminat öhdəliyinin yaranmasına əsas versə də, bir qayda olaraq, xarici münasibətdəki təmsilçinin bağladığı əqdin etibarlılığına təsir etmir. Prinsipcə, təmsilçinin üzərinə götürdüyü vəzifələrə zidd davranma riskini məhz təmsil olunan daşıyır və o, təmsilçinin bağladığı əqdin etibarsız olduğunu irəli sürərək bu riski qarşı tərəfə ötürə bilməz [8, s. 624; 11, s. 574]. Çünki əqdin qarşı tərəfi (üçüncü şəxs), zahirən məhdudlaşdırılmamış təmsil səlahiyyətindən təmsilçi tərəfindən hansı hədlərdə istifadə edilə biləcəyinə nəzarət etməyə borclu deyildir [6, s. 181; 11, s. 574]. Şübhəsiz, üçüncü şəxsin təmsilçinin təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə etdiyini bildiyi və ya bilməli olduğu hallarda, onun (üçüncü şəxsin) mənafeələrinin qorunmasından söhbət gedə bilməz [2, s. 271-272]. Bu halda, təmsilçinin təmsil səlahiyyətinə malik olmadığı (səlahiyyətsiz təmsil) qəbul edilir və Mülki Məcəllənin 360.1-ci maddəsi tətbiq olunur.

Təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə edilməsi iki şəkildə ortaya çıxı bilər [5, s. 754]:

a. Təmsilçinin əqdin qarşı tərəfi ilə pis niyyətlə razılığa gəlməsi (Kollusion)

Bu hal Mülki Məcəllənin 339.1-ci maddəsinin təsiri altına düşür və Mülki Məcəllənin tələbinə görə, mübahisələndirilən əqddir. Şübhəsiz, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadənin ən ağır forması olan pis niyyətlə razılığa gəlmə nəticəsində bağlanmış əqdin mübahisələndirilən əqd qrupuna daxil olunmasının əsaslılığı müzakirəyə açıqdır.

b. Əqdin qarşı tərəfi ilə pis niyyətli razılaşma olmadan, təmsilçinin təmsil səlahiyyətini təmsil olunanın mənafeyinə açıq-aşkar zidd şəkildə həyata keçirməsi

Bu halda, təmsilçi ona verilmiş səlahiyyətlərdən bilərək və ya bilmədən (bu halda, yerinə görə, sui-istifadə halının fərqi belə varmadan) təmsil səlahiyyətini təmsil olunanın mənafeyinə açıq-aşkar zidd şəkildə həyata keçirməkdədir. Diqqət edilsin ki, bu halda, təmsilçinin qəsdən və ya (daha geniş bir ifadə ilə), təqsirli olaraq hərəkət etmiş olmasına ehtiyac yoxdur və tamamilə obyektiv olaraq qiymətləndirilən “səlahiyyətdən sui-istifadə” faktının mövcudluğu yetərlidir [5, s. 754; 8, s. 626].

Qeyd edilməlidir ki, qarşı tərəfin, təmsilçinin üzərinə düşən vəzifələrə uyğun hərəkət etdiyindən əmin olması zəruri deyildir. Bu mənada, daxili münasibətin başqaları (üçüncü şəxslər) üçün qeyri-şəffaf olmasından qaynaqlanan risk, bir qayda olaraq, təmsil olunanın üzərindədir [8, s. 626]. Buna görə də, qarşı tərəfin şübhələnməsinə əsas verəcək və onu təmsil olunana müraciət etməsinə və ya ən azı, təmsilçidən məlumat tələb etməsinə təşviq edəcək qədər diqqətəlayiq xüsusi hal(lar) mövcud olmalıdır [8, s. 626].

4. Özü ilə əqd bağlama və təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə arasındakı əsas fərqlər

Hüquq ədəbiyyatında şəxsən özü barəsində əqd bağlama və təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə arasındakı aşağıdakı əsas fərqlərə haqlı olaraq diqqət çəkilməkdədir [5, s. 674-675].

Hər şeydən əvvəl, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə halında, təmsilçi təməl (iç/daxili) münasibətlərdən irəli gələn vəzifələrini pozaraq təmsil olunanın mənafeyinə zidd olan bir əqdi üçüncü bir şəxslə bağlamaqdadır. Şəxsən özü barəsində əqd bağlama halında isə, müqavilənin bağlanması mərhələsində, bir “üçüncü şəxs” yoxdur. Müqavilənin hər iki tərəfi üçün də “bir şəxs” (təmsilçi) iradə ifadəsini bəyan edir.

İkincisi, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə halında, “təmsil olunanın” mənafeləri baxımından bağlanmış əqdin etibarsız hesab olunması zəruri olsa da, əqdin qarşı tərəfi (üçüncü şəxs), təmsil səlahiyyətinin mövcudluğuna haqlı olaraq etimad etmişsə, onun da həmin müqavilənin etibarlı hesab olunmasında qorunmağa dəyər mənafeyi vardır. Yəni burada təmsil olunan və üçüncü şəxsin mənafeləri arasında tarazlığın qorunmalı olması məsələsi meydana çıxır¹. Buna müqabil, şəxsən özü barəsində əqd bağlama halında, sadəcə “təmsil olunan” mənafeələrinin qorunmasından söhbət gedir. Çünki əsasən bu kimi hallarda, vicdanlılığı qorunacaq hər hansı “üçüncü şəxs” mövcud olmur. Odur ki, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə edilməsindən fərqli olaraq, bu halda, bağlanmış əqd prinsipcə,

¹ Bu məsələ ilə bağlı aşağıda bax.: B. başlığı.

etibarsızdır. İstisna olaraq, təmsil olunanın razılığı varsa və ya onun üçün zərər vurulma təhlükəsi mövcud deyilsə, əqd etibarlı ola bilər.

Nəhayət, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə edildiyini iddia edən şəxs (təmsil olunan), konkret hadisədə, təmsilçinin təməl (iç/daxili) münasibətdən irəli gələn sədaqət öhdəliyini pozaraq təmsil olunan əleyhinə hərəkət etdiyini sübut etməyə borcludur. Halbuki təmsilçinin şəxsən özü barəsində əqd bağladığı halda, etibarsızlıq iddiasını irəli sürən tərəfin konkret hadisədə təmsil edilənin mənafeyinə zidd şəkildə hərəkət edilmiş olduğunu sübut etməsi lazım deyildir. Ümumi qayda odur ki, təmsilçinin bağladığı bu cür əqdlər həmişə etibarsızdır. Lakin təmsil edilənin bu cür əqdlərə razılıq verdiyi və ya konkret halda onun üçün zərər çəkmə təhlükəsinin olmadığı irəli sürülürsə, bu dəlillərə əsaslanan tərəf sübut etmə vəzifəsini daşıyır.

5. Dəyərləndirmə

Təmsilçinin özünün əsas öhdəliyinə görə təmsil edilənin əmlakını ipoteka ilə yüklü etməsi və ya təmsil olunan adından zəminlik müqaviləsi bağlaması hallarının təmsilçinin şəxsən özü barəsində əqd bağlaması kimi qiymətləndirilməsinin mümkün olub-olmamasına dair iki əsas fikir vardır. Bir fikrə görə, bu kimi münasibətlərə təmsilçinin şəxsən özü barəsində əqd bağlamasına dair norma analogiya üzrə tətbiq edilməlidir [4, s. 819; 5, s. 673]. Buna müqabil digər bir fikrə görə isə, müqavilənin təkbaşına təmsilçi tərəfindən bağlanmadığı bu kimi hallarda sözügedən qadağanedicilə müddə deyil, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadəyə dair göstərişlər tətbiq edilməlidir [8, s. 630; 5, s. 674].

Qeyd edilənləri təhlil edilən qərardakı hala tətbiq etsək, gələcəyimiz nəticə budur: əgər Plenum yuxarıda ifadə edilən birinci fikri rəhbər tutmuşdursa, onda bu cür əqdlərə münasibətdə Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsi birbaşa deyil, yalnız analogiya qaydasında tətbiq edilə bilər. Çünki bu halda, şəxsən özü barəsində bağlanmış əqd deyil, təmsilçi və təmsil olunan arasında mənafe qarşılıqlılığı kimi qəbul edilə biləcək başqa bir hal vardır. Bu sonuncu hala dair də ayrıca norma olmadığından Mülki Məcəllənin 11.1-ci maddəsindən hərəkətlə Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsinin tətbiqindən söhbət gedə bilər.

Lakin fikrimcə, bu kimi əqdlərin təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə nəticəsində bağlanmış əqd kimi qiymətləndirilməli olmasına dair yanaşma (ikinci fikir) daha məqbuldur. Belə ki, Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsi əqdin hər iki tərəfində eyni şəxsin (təmsilçinin) iştirak etmə faktının aşkar olduğu hallarda, bağlanmış əqdin etibarsızlığını nəzərdə tutur. Ancaq bu o demək deyildir ki, həmin maddə təmsilçi və təmsil olunan arasında mənafe toqquşmasının mövcud olduğu bütün hallarda tətbiq edilə bilər [4, s. 819]. Plenum qərarının predmetini təşkil edən işdə, şəxsən özü barəsində bağlanmış əqddən fərqli olaraq üçüncü şəxs (konkret halda, bank) mövcuddur. Deməli, bank və təmsil olunanın mənafeləri arasında tarazlığın hansı şəkildə təmin ediləcəyinə hüquqi qiymət verilməlidir. Şəxsən özü barəsində əqd bağlamada isə ümumiyyətlə, belə bir qiymətləndirməyə obyektiv olaraq (üçüncü şəxs olmadığından) ehtiyac qalmır.

B. Təmsil olunan və üçüncü şəxsin (konkret halda, bankın) mənafeləri arasında tarazlıq necə qorunmalıdır?!

Plenum qərarında bununla bağlı açıqlamaya yer verilməmişdir. Bu da təbiidir. Çünki Plenum ipoteka müqaviləsinin təmsilçinin şəxsən özü barəsində əqd bağlaması əsası ilə etibarsızlığından çıxış etmişdir. Dolayısı ilə, bu halda, təmsil olunan (ipoteka qoyan) və üçüncü şəxsin (bankın) mənafeləri arasında tarazlığın qorunması məsələsi müzakirə predmetini təşkil etməmişdir.

Yuxarıda Plenumun yanaşması ilə razı olmadığımı ifadə etdim. Bu başlıq altında isə təmsil olunan və üçüncü şəxsin mənafeləri arasında tarazlığın hansı şəkildə qorunmalı olmasına dair açıqlamalara yer vermək niyyətindəyəm.

Aydındır ki, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə zamanı təmsil olunan hər bir halda öz mənafeələrinin qorunmasını istəyəcəkdir. Başqa sözlə, təmsil olunanın mövqeyinə görə, konkret halda, ipoteka müqaviləsi bağlanmışsa, bu halda, səlahiyyətdən sui-istifadə baş vermişdir və etibarsız sayılmalıdır. Buna müqabil, müqavilənin qarşı tərəfinin (üçüncü şəxsin) mənafeyi isə ona təqdim edilən etibarnamədə lazımı səlahiyyətlərə malik olduğu göstərilmiş təmsilçinin bağladığı müqavilənin

etibarlı olması yönündədir. Bu iki qarşı-qarşıya duran mənafeələr arasındakı tarazlıq belə qurulmuşdur: *Təmsil səlahiyyəti çərçivəsində hərəkət etməklə bərabər bu səlahiyyətdən açıq şəkildə sui-istifadə edən təmsilçinin üçüncü şəxs ilə bağladığı əqdin etibarsız sayılması üçün, üçüncü şəxsin həmin səlahiyyətdən sui-istifadə edildiyini bilməsi və ya ən azı, bilməli olması, qısaca, vicdansız olması lazımdır* [8, s. 625; 6, s. 181-182; 10, s. 490; 5, s. 755].

Hesab edirik ki, ipoteka müqaviləsinin etibarsızlığı məsələsinə qiymət verilirəkən təmsil olunan və üçün şəxsin (konkret halda, bankın) mənafeələri arasındakı tarazlığa yuxarıda qeyd edilən şəkildə yanaşılmalı idi. Digər bir ifadə ilə, ipoteka müqaviləsinin təmsilçi tərəfindən özünün götürdüyü kreditin (əsas öhdəliyin) təminatı kimi bağlanmış olması özü-özlüyündə (avtomatik olaraq) hələ həmin müqavilənin etibarsız hesab edilməli olması nəticəsinə gəlmək üçün kifayət deyildi. Bu mənada, üçüncü şəxsin vicdanlı və ya vicdansız olmasından hərəkətlə müqavilənin etibarsızlığı məsələsi belə həll edilə bilər: əgər üçüncü şəxsin vicdansız davrandığı sübut edilərsə, onda müqavilə etibarsız hesab edilməlidir; əgər üçüncü şəxs vicdanlı hərəkət etmişsə, onda müqavilə etibarlıdır və təmsil olunan ona vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsinə təmsilçidən tələb edə bilər.

C. Daşınmaz əmlaka dair mülkiyyət və digər əşya hüquqlarına münasibətdə vicdanlı əldə etməni nəzərdə tutan Mülki Məcəllənin 140-cı maddəsinin tətbiqi yerindədirmi?!

Hər şeydən əvvəl qeyd edilməlidir ki, daşınmaz əşyalara münasibətdə vicdanlı əldə etmə ilə bağlı mövzu ayrıca araşdırmanın predmetini təşkil edəcəkdir; hazırkı təhlil çərçivəsində bu mövzuya çox qısa təmas edilmişdir.

Daşınmaz əmlaka dair mülkiyyət və digər əşya hüquqlarına münasibətdə vicdanlı əldə etməni nəzərdə tutan göstərişlər Mülki Məcəllənin 140, 148.2 və 149.2-ci maddələrində öz əksini tapmışdır¹. Sadalanan normaların təhlili bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, vicdanlı əldə etmədən danışmaq üçün aşağıdakı obyektiv və subyektiv şərtlər mövcud olmalıdır [7, s. 230-248; 1, s. 363-371]:

1. *Obyektiv şərtlər.* Bunlara daxildir: mülkiyyət və ya digər əşya hüquqlarının varlığına dair daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydin mövcudluğu; həmin qeydin həqiqətə uyğun olmaması; hüququn üçüncü şəxsə keçidini təmin etmək məqsədilə daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində etibarlı bir qeydin aparılması.

2. *Subyektiv şərt.* Daşınmaz əmlakın dövlət reyestrinə etimad edən şəxsin vicdanlı olması. Yəni daşınmaz əmlakın dövlət reyestrinə etimad edən şəxs reyestrdəki qeydin doğru olmadığını bilməməlidir.

Fikrimcə, qərarla araşdırılmış mübahisə üzrə ipoteka hüququnun Mülki Məcəllənin 271.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsi və 140-cı maddəsi çərçivəsində qiymətləndirilməsi yerində deyildir. Belə ki, Mülki Məcəllənin 271.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsi kifayət qədər açıqdır: mülkiyyətçi olmayan şəxsdən ipoteka (girov) hüququnun əldə edilməsinin hüquqi nəticələri bu Məcəllənin 140 və 182-ci maddələrinin müddəalarına uyğun olaraq müəyyən edilir. Yəni bank ipoteka hüququnu daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində mülkiyyətçi kimi qeyd edilən şəxsdən (konkret halda, Şahverdiyevadan) əldə etmişdir; daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində Şahverdiyevanın mənzilə mülkiyyət hüququna dair qeyd də həqiqəti əks etdirir. Əgər daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində Şahverdiyevanın adına olan qeyd həqiqəti əks etdirməmiş (yəni əsassız) olsaydı, lakin Bank həmin qeydə etimad edib ipoteka hüququ əldə etsəydi, onda sadalanan normaların tətbiqindən söhbət gedə bilərdi.

III. Nəticə

Plenum qərarına dair açıqladığımız mövqeyimizi aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirə bilərik:

1. Əsas öhdəlik üzrə borclunun (təmsilçinin) həmin öhdəliyin icrasının təmini üsulu kimi təmsil olunanın adından bağladığı ipoteka və ya zəminlik müqaviləsi şəxsən özü barədə bağlanmış əqd kimi qiymətləndirilə bilməz.

¹ Mülki Məcəllənin 225.6-cı maddəsi isə bu ümumi qaydadən istisnayı nəzərdə tutur. Buna görə, ərin (arvadın) birgə mülkiyyətində olan daşınmaz əşyaya dair onlardan birinin razılığı olmadan bağlanmış sərəncamverici müqavilə, əldə edən vicdanlı olduğu hallarda belə, etibarsız hesab edilir.

2. Bu kimi hallarda, ortaya çıxan məsələnin həlli ilə bağlı irəli sürülən fikirlərdən biri, Mülki Məcəllənin 359.3-cü maddəsinin birbaşa deyil, analogiya üzrə tətbiqi imkanındır ki, biz yuxarıda göstərdiyimiz əsasla bu yanaşmanı haqlı hesab etmirik. Fikrimcə, bu kimi hallarda təmsilçinin şəxsən özü barəsində əqd bağlaması deyil, təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə etməsi halı ilə qarşı-qarşıyayıq.

3. Təmsilçinin təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə etməsinin bir halı (əqdin qarşı tərəfi ilə pis niyyətlə razılığa gəlmə) Mülki Məcəllənin 339.1-ci maddəsində ayrıca tənzimlənir. Mülki Məcəllənin tələbinə görə, bu şəkildə bağlanmış əqd mübahisələndirilən əqddir.

4. Təmsilçinin təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə etməsinin digər halında (əqdin qarşı tərəfi ilə pis niyyətlə razılaşma olmadan, təmsilçinin təmsil səlahiyyətini təmsil olunanın mənafeyinə açıq şəkildə zidd olaraq istifadə etməsi) təmsilçi ona verilmiş səlahiyyətlərdən bilərək və ya bilmədən (bu halda, yerinə görə, sui-istifadə halının varlığının fərqinə varmadan) təmsil səlahiyyətini təmsil olunanın mənafeyinə açıq-aşkar zidd şəkildə həyata keçirməkdədir. Qeyd edilməlidir ki, bu halda, təmsilçinin qəsdən və ya (daha geniş bir ifadə ilə), təqsirli olaraq hərəkət etmiş olmasına ehtiyac yoxdur və tamamilə obyektiv olaraq qiymətləndirilən “səlahiyyətdən sui-istifadə” faktının mövcudluğu yetərlidir.

5. Təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə halının mövcudluğu hər bir halda bağlanmış əqdlərin dərhal etibarsız olmasını deməyə imkan vermir. Çünki burada qarşı-qarşıya duran iki (təmsil olunanın və əqdin qarşı tərəfinin) mənafe vardır. Bu iki qarşı-qarşıya duran mənafeələr arasındakı tarazlıq belə qurula bilər: Təmsil səlahiyyəti çərçivəsində hərəkət etməklə bərabər bu səlahiyyətdən açıq şəkildə sui-istifadə edən təmsilçinin üçüncü şəxs ilə bağladığı əqdin etibarsız sayılması üçün, üçüncü şəxsin sözü keçən səlahiyyətdən sui-istifadə edildiyini bilməsi və ya ən azı, bilməli olması, qısaca, vicdansız olması lazımdır. Həmin əqd, Mülki Məcəllənin 360.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, səlahiyyətsiz şəxs tərəfindən bağlanmış əqd sayılır. Əks təqdirdə, yəni üçüncü şəxsin vicdanlı olması halında, müqavilə etibarlıdır, təmsil olunanın isə təmsilçidən dəymiş zərəri tələb etmək hüququ vardır.

6. Bu növ əqdlərə münasibətdə Mülki Məcəllənin 271.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsi və m. 140-cı maddəsinin tətbiqi ümumiyyətlə yerində deyildir. Belə ki, bu növ mübahisələr daşınmaz əmlakın dövlət reyestrindəki qeydə etimad etməklə hüquq əldə edilməsi ilə bağlı meydana çıxır. Başqa sözlə, daşınmaz əmlakın təmsil olunana məxsus olması ümumiyyətlə mübahisə predmetini təşkil etmir, mübahisə təmsilçinin təmsil səlahiyyətindən sui-istifadə etməsi ilə bağlı yaranmış olur.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Akipek G.J., Akıntürk T. Property Law, Beta Publishing House, 2009 (*in Turkish / Akipek G.J., Akıntürk T. Eşya Hukuku, Beta Yayıncılık, 2009.*).
2. Brox H., Walker, W.-D. General Part of Civil Law, 45th Edition, Vahlen, 2021 (*in German / Brox H., Walker W.-D. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, 45. Auflage, Vahlen, 2021.*).
3. Dieter M., Petersen J. General Part of Civil Law, 28th Edition, Vahlen, 2021 (*in German / Dieter M., Petersen J. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, 28. Auflage, Vahlen, 2021.*).
4. Flume W. General Part of Civil Law: Volume Two: Legal Transactions (Encyclopedia of Legal and Political Science), 4th Edition, Springer, 1992 (*in German / Flume W. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts: Band Zwei: Rechtsgeschäfte (Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft), 4. Auflage, Springer, 1992.*).
5. Kocayusufpashaoglu N., Hatemi H., Serozan R., Arpacı A. Law of Obligations, General Section, Volume One, Introduction to the Law of Obligations, Legal Transaction, Contract, 7th Edition, Filiz Publishing House, 2017 (*in Turkish / Kocayusufpashaoglu N., Hatemi H., Serozan R., Arpacı A. Borçlar Hukuku, Genel Bölüm, Birinci Cilt, Borçlar Hukukuna Giriş, Hukuki İşlem, Sözleşme, 7. Baskı, Filiz Yayınevi, 2017.*).
6. Kohler H. General Part of Civil Law, 46th Edition, C.H.Beck, 2022 (*in German / Kohler H. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, 46. Auflage, C.H. Beck, 2022.*).
7. Oghuzman M., Kemal S., Oktay-Ozdemir S. Property Law, 20th Edition, Filiz Publishing House, 2017 (*in Turkish / Oğuzman M., Kemal S., Oktay-Özdemir S. Eşya Hukuku, 20. Baskı, Filiz Yayınevi, 2017.*).

8. Neuner J. General Part of Civil Law, 13th Edition, C.H.Beck, 2023 (*in German / Neuner J. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, 13. Auflage, C.H. Beck, 2023.*).
9. Decision of the Plenary of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated 23 July 2013, “On the verification of the compliance of the Decision of the Civil Chamber of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan dated 24 February 2012 with the Constitution and laws of the Republic of Azerbaijan, based on the complaint submitted by M. Shahverdiyeva” (*in Azerbaijani / Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 24 fevral 2012-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun M. Şahverdiyevanın şikayəti əsasında yoxlanılması haqqında” 23 iyul 2013-cü il tarixli qərarı*).
10. Stadler A. General Part of Civil Law, 20th Edition, C.H.Beck, 2020 (*in German / Stadler A. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, 20. Auflage, C.H. Beck, 2020.*).
11. Westermann H., Grunewald B., Maier-Reimer G. BGB: Commentary with Supplementary Laws (AGG, BVerfTG, EGBGB, ErbbauRG, ProdhafTG, VbVG, VersAusglG, WEG – partly in excerpts) and International Private Law, 17th Edition, Otto Schmidt, 2023 (*in German / Westermann H., Grunewald B., Maier-Reimer G. BGB: Kommentar mit Ergänzungsgesetzen (AGG, BVerfTG, EGBGB, ErbbauRG, ProdhafTG, VbVG, VersAusglG, WEG – teilweise in Auszügen) und Internationales Privatrecht, 17. Auflage, Otto Schmidt, 2023.*).

CONTRACTING WITH THEMSELVES OR ABUSE OF AUTHORITY OF AGENCY? AN ANALYSIS OF THE DECISION OF THE PLENARY SESSION OF THE CONSTITUTIONAL COURT DATED JULY 23, 2013

DUNYAMIN NOVRUZOV¹

Abstract

In the case underlying the decision of the Plenary of the Constitutional Court dated 23 July 2013, rendered in response to the constitutional complaint submitted by M. Shahverdiyeva, the representative mortgaged the apartment of the represented person to the creditor (bank) as collateral for the fulfillment of a credit obligation. The validity of the mortgage agreement was challenged on the grounds that it constituted a transaction personally concluded by the representative. However, the general courts rejected this argument. The Plenary, upon reviewing the individual complaint filed by the applicant, found it to be well-founded and deemed the relevant decision of the Supreme Court invalid. The Plenary relied on Articles 359.3 and 140 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan as the legal foundation for its conclusion. Article 359.3 pertains to transactions concluded personally with themselves, while Article 140 addresses the bona fide acquisition of ownership rights over immovable property. This article examines the appropriateness of applying Article 359.3 of the Civil Code to such transactions. It emphasizes the necessity of distinguishing between the concepts of “personally concluding a contract with themselves” and “abuse of the power of representation.” In the context of the case under review, it was contended that the situation involved an “abuse of the power of representation” rather than a “personally concluded contract with themselves.” Therefore, it would have been more fitting for the Plenary to assess the complaint in light of the provision governing abuse of the power of representation (Civil Code, Art. 360.1). Unlike a personal contract, the existence of abuse of the power of representation does not automatically render the contract invalid in every instance. Instead, two competing interests—those of the represented party and the counterparty—must be taken into account when resolving the dispute. Additionally, the article asserts

¹ Member of Azerbaijani Bar Association, PhD student at Istanbul University Faculty of Law / email: dunyamin.novruzov@ogr.iu.edu.tr

that Article 140 of the Civil Code is not applicable to this type of relationship, as the dispute did not concern the creditor's acquisition of the mortgage right based on its registration in the state real estate register.

Keywords: *personally concluded contract with themselves, abuse of representation authority, invalidity, mortgage agreement, power of representation, Constitutional Court, Civil Code.*

СДЕЛКА С САМИМ СОБОЙ ИЛИ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСКИМИ ПОЛНОМОЧИЯМИ? АНАЛИЗ ПОСТАНОВЛЕНИЯ ПЛЕНУМА КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА ОТ 23 ИЮЛЯ 2013 ГОДА

ДУНИАМИН НОВРУЗОВ¹

Резюме

В судебном деле, которое стало предметом постановления Пленума Конституционного Суда от 23 июля 2013 года, принятого по жалобе М. Шахвердиевой, представитель заложил квартиру представляемого лица в пользу кредитора (банка) как обеспечение исполнения своего кредитного обязательства. Договор ипотеки был оспорен на основании того, что он был заключён лично представителем, однако суды общей юрисдикции отклонили это требование. Пленум признал индивидуальную жалобу заявителя обоснованной и признал соответствующее решение Верховного Суда недействительным. В своей оценке Пленум сослался на статьи 359.3 и 140 Гражданского кодекса Азербайджанской Республики. Первая из этих норм касается сделок, заключаемых с собой, в то время как вторая — случаев добросовестного приобретения права собственности на недвижимое имущество. В рамках настоящей статьи рассматривается правомерность применения статьи 359.3 Гражданского кодекса к таким сделкам. Подчёркивается необходимость различения понятий «заключение сделки с собой» и «злоупотребление полномочиями представителя». В контексте рассматриваемого судебного дела утверждается, что имело место «злоупотребление полномочиями представителя», а не «заключение сделки с собой». Поэтому было бы целесообразно, чтобы Пленум дал правовую оценку жалобе, сославшись на норму о злоупотреблении полномочиями представителя (статья 360.1 ГК). В отличие от сделки с собой, наличие злоупотребления полномочиями представителя не означает автоматической недействительности договора. Здесь необходимо учитывать два противоположных интереса — интерес представляемого лица и интерес другой стороны сделки — что следует учитывать при разрешении спора. Кроме того, в статье высказана позиция, что статья 140 Гражданского кодекса не может быть применена к данным отношениям, поскольку спор не касался приобретения кредитором права ипотеки на основании регистрации в государственном реестре недвижимости.

Ключевые слова: *заключение сделки с самим собой, злоупотребление представительскими полномочиями, недействительность, ипотечный договор, право представительства, Конституционный Суд, Гражданский Кодекс.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.11.2024

Çapa qəbul tarixi: 30.04.2025

¹ Член Коллегии адвокатов Азербайджанской Республики, докторант юридического факультета Стамбульского университета / email: dunyamin.novruzov@ogr.iu.edu.tr